

ональний Конвент проголосив: «Кожна людина має право на задоволення потреб засобами власної праці, якщо вона працездатна; шляхом безповоротної допомоги, якщо не в змозі працювати».

Однак, як демонструє бурхлива дискусія, яка передувала прийняттю вказаної норми, щонайменше деякі з її учасників усвідомлювали, що ховалося за двозначністю цього формулювання. По суті мова йшла про те, щоб надати однаковий статус громадянським і політичним правам громадян та соціальним правам, якими могли користуватися найбільш вразливі; чи про те щоб поєднувати, з одного боку, свободу і право власності, які надають вигоду найбільш заможним верствам, а з іншого боку — рівність та братерство, до якого прагнули ті, кому залишається лише мріяти про краще майбутнє.

Цей подвійний принцип отримав офіційне формулювання також в статті 21 Конституції Франції, прийнятої 24 червня 1793 року: «Громадянська опіка є священний обов'язок. Суспільство зобов'язано забезпечити прожиток незможним громадянам, надаючи їм роботу, або забезпечуючи засоби існування – у випадку, якщо вони нездатні працювати». Відбулося тлумачення дихотомії працеспроможність/ непрацеспроможність, що дозволило зовнішньо несуперечливо поєднати максималістичну позицію у сфері права на громадянську опіку та мінімалістичну позицію в області права на працю. Можна припустити, що утвердження вказаних прав розцінювалося як перший приклад реформістського потенціалу, вважаючи ці права за один з головних засобів, завдяки якому робітники як вільні громадяни набувають повного членства у державі, також гарантією отримуючи вразі нещасного випадку права на соціальну допомогу з боку держави.

Можна дійти до висновку, що саме в Конституції Франції 1793 року вперше у світі були закріплені соціальні права. Таким чином, відбувся перший у світі конституційний експеримент щодо поєднання двох антагонізмів — ліберальної та соціальної держави. Знадобилося ще одне століття, а то й більше, поки позитивні соціально-економічні права міцно утвердились у панівній течії ліберальної практики, проте боротьба за ці права була частиною радикального напрямку лібералізму задовго до виникнення революційних соціалістичних партій у середині XIX століття.

Проте в наукових джерелах стверджується, що соціальні положення (реальне правове вираження) на конституційному рівні з'явилися

в Конституціях Мексики (1917 р.), Веймарської конституції Німеччини (1919 р.), прийнятті на хвилі революційних подій та Конституції Фінляндії (1919 р.) та Польщі (1921 р.). Соціальні права іноді розглядаються як недавні концептуальні нововведення, що виникли після поширення міжнародного права з прав людини після 1945 року.

Особисті права зазвичай позначаються як «droits-libertes», тобто це, права, що передбачають (політичну або громадянську) свободу, а також ідея про внутрішні межі державної влади. З тих пір типово стверджувати, що первинною функцією основних прав є захист негативного статусу громадянина. Іншими словами, у сфері свободи, захищеної конституцією людина захищена від неправомірного втручання з боку органів державної влади. Протилежністю є позитивні права — позначаються як «droits-creances», тобто право вимоги, надає особі право вимагати певні вигоди від суспільства або держави. Відбулося, саме конституційне визнання цього нового покоління прав людини, які називаються соціальними правами.

Конституційний принцип соціальної держави надає юридичне вираження концепції «соціального громадянства», яка спочатку була підкріплена історичним розвитком європейської соціальної моделі. Крім, того, суди (Верховні Суду, Конституційні Суду) по всій Європі, в тому числі й Європейський суд з прав людини, демонструють готовність надати цьому принципу матеріально-правовий зміст. «Створюючи» засоби забезпечення соціальних прав у правовому та політичному ландшафті континенту у періоди глобальних світових криз.



*Колісник Віктор Павлович  
Конституційний Суд України, суддя,  
доктор юридичних наук, професор*

## ПРОБЛЕМА ПОНОВЛЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

Через низку несприятливих чинників держава не змогла належним чином виконати свої головні функції із забезпечення територіальної цілісності України, її оборони та національної безпеки ні у 2014 році, ні у 2022 році. Військово-політичне керівництво України так само, як

і більшість громадян, виявило неготовність до зухвалої повномасштабної збройної агресії з боку Росії насамперед тому, що такі дії як для XXI століття виглядали зовсім нелогічними та навіть абсурдними. Через російську агресію значна частина української державної території та сотні тисяч українських громадян несподівано опинилися під владою окупаційного режиму, втративши при цьому свободу в усіх її проявах та можливості для реалізації більшості своїх прав. Багато хто втратив своїх близьких, багатьох окупанти позбавили майна та звичних умов життя. Вони потерпали тривалий період, а дехто потерпає ще й дотепер від браку харчів, води, медикаментів, зв'язку, палива, медичних, телекомунікаційних та багатьох інших послуг, а також холоду, образ, приниження, переслідувань, знущань і тортур.

Насправді багато хто з українських громадян мусить терпіти окупаційний режим уже понад вісім років. Один із бранців, якого утримували в катівні на окупованій території Донбасу, ще кілька років тому згадував під час інтерв'ю про дискусію щодо переваг та недоліків певного цивілізаційного вибору, яка у нього відбулася з охоронцем, і той, як останнім та найбільш вагомим і переконливим аргументом, скористався демонстрацією портрета Сталіна, оформленого у вигляді «ікони», вигукнувши при цьому: «Та він же святий!» Зрозуміло, що люди із так глибоко засміченою свідомістю не мають ні критичного мислення, ні розуміння причинно-наслідкових зв'язків, ні вміння робити самостійні узагальнення та висновки. Тому ними досить легко маніпулює російська пропаганда, часто нав'язуючи примітивні, спрощені та конспірологічні пояснення складних явищ і процесів.

Під час перебування в окупації перед громадянами постала насамперед проблема виживання та доступу до засобів існування. Стратегія виживання в умовах окупації була різною: одні вичікували, не висловлюючи при цьому ні своїх думок, ні свого ставлення до окупантів; другі публічно висловлювали або відкрито демонстрували своє негативне ставлення до російської окупації та окупаційного режиму; треті чинили опір, збирали інформацію про окупаційні війська та передавали її українським військовикам; четверті активно співпрацювали з окупантами, пропонували свої послуги загарбникам; п'яті намагалися отримати прихильність з боку окупантів, повідомляючи про українських громадських активістів та отримуючи за це винагороду; шості працювали на окупантів з огляду

на їх тиск та погрози заради виживання. Така класифікація поза всяким сумнівом може бути продовжена.

У цьому контексті не зовсім зрозумілими є мета та мотиви звернення окремих посадовців із закликами до громадян, які перебували на окупованій території, щодо організації та підтримки масових публічних акцій протесту проти російської окупації, адже такими діями та акціями зупинити війська держави-агресора ще нікому не вдалося, а от створити додаткову напругу, допомогти окупантам виявити проукраїнських активістів, наразити їх на небезпеку та обезголовити рух спротиву на майбутнє було доволі просто.

Після звільнення окупованих територій від російських військ постала проблема поновлення конституційних прав людини і громадянина й насамперед забезпечення для них доступу до води, харчів, житла, тепла, зв'язку, медичних, телекомунікаційних, транспортних та інших послуг. Для багатьох громадян звільнених сіл, містечок і міст й надалі гостро стоїть питання збереження життя та здоров'я через перебування поблизу лінії фронту, наявності численних вибухових пристроїв та вибухонебезпечних предметів.

Доволі складною є проблема відмежування тих, хто активно співпрацював з окупантами, від тих, хто змушений був працювати на окупантів, виконувати їх вказівки, розпорядження та забаганки через погрози та небезпеку застосування насилля. Відомо про випадок, коли особу визнали винною в колабораційній діяльності лише за те, що вона нагодувала окупантів та отримала за це дозвіл вільно пересуватися селом, що було заборонене усім іншим селянам.

Дехто з посадовців, виступаючи від імені держави, яка не захистила громадян від російських окупаційних військ та залишила їх на окупованій території наодинці з багатьма проблемами, після звільнення окремих населених пунктів докоряє громадянам за те, що вони не виїхали з окупованої території. Або ще й дотепер (і це у грудні) посадовці пропонують громадянам самотужки переправлятися з окупованого Лівобережжя на звільнену правобережну частину Херсонської області. Проблема полягає ще й у тому, що громадяни не мали будь-яких зрозумілих рекомендацій щодо того, яку саме лінію поведінки та спілкування з окупантами вони мають обрати для того, щоб вижити в окупації, мінімізуючи небезпеку для себе та для своїх рідних, а також відмежувати правомірну поведінку від неправомірної. Вихо-

дить, що усі питання, які постали перед особою у разі перебування в окупації, вона мала вирішувати інтуїтивно та на власний розсуд, виходячи з життєвого досвіду та порад знайомих. До того ж кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, зміст якої було визначено не зовсім вдало, була запроваджена лише з середини березня 2022 року, а багато сіл, селищ і міст були окуповані ще в лютому та на початку березня, тобто багато хто навіть теоретично не міг знати про те, яка саме діяльність може бути неприйнятною. Варто також врахувати й те, що до життя в окупації ніхто не готувався, адже посадовці багато разів впевнено переконували суспільство у тому, що війни нібито не буде. Мирні жителі перебували в окупації у дуже вразливому становищі, часто без доступу до харчів, води, тепла, ліків, зв'язку й саме тому держава має надати їм належну допомогу для поновлення своїх конституційних прав, а українське суспільство має виявляти до них людяність, гуманізм і толерантність. І навіть якщо надійшли повідомлення про ймовірну співпрацю особи з окупантами, до неї слід ставитися гуманно й не допускати самосуду та інших свавільних дій.

